

Academic Journal of Sukuna – AJoS: A Peer-reviewed Journal

(Special Issue on Nepali Language and Literature)

Vol. 4, Issue 1: 2024 May (2081 Jetha), PP. 174- 184

ISSN: 2594-3138 (Print)

Research Management Cell (RMC-Sukuna), Sundarharaincha, Morang

मायाविनी ससी खण्डकाव्यको मिथकीय अनुसृजना

शालिकराम पौड्याल, पिएच. डी.

उपप्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल

paudyalshalikram@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले होमरको ओडिसीमा प्रयुक्त मायाविनी ससी र युलिसिसको कथालाई भावानुवाद गरी मायाविनी ससी खण्डकाव्यको रचना गरेको कुरा अध्ययन गरिएको छ । देवकोटाले ग्रिसेली परम्परामा रहेको उक्त मिथकलाई समयानुकूल रूपमा परिवर्तन गरी नेपालीपन दिई पूर्वीकरण गरेका छन् । यहाँ ग्रिसेली कथाको अनुसृजनाका रूपमा देखापरेको देवकोटाको मायाविनी ससी काव्यमा के-कस्ता पक्षहरू अनुवाद गरिएका छन् र के-कस्ता पक्षहरूमा मौलिकता छ भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको छ । मायाविनी ससी खण्डकाव्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले मानवको जीवन आदिम समयदेखि नै सङ्घर्षमय थियो र अहिले पनि सङ्घर्षमय छ भन्ने देखाउन पाश्चात्य पौराणिक कथालाई नेपाली मनमा साधारणीकरण गराएका छन् साथै सभ्यताको शैशवकालको एक अवस्था र प्रकृतिमाथि विजय गर्न मान्छेले मारेको फड्कोलाई देखाउन एवम् राजनीतिक उद्देश्य पूरा गर्न तथा वीरत्व गुणले अभिशप्त ग्रिक सभ्यता आदर्श सभ्यता भएको देखाउन ग्रिसेली पुराकथालाई लिई मायाविनी ससी खण्डकाव्य रचना गरेको निष्कर्ष दिइएको छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले आफू बाँचेको युगजीवनका शाश्वत सत्य तथा मानवजीवनका रहस्यात्मक पक्षलाई ग्रिसेली कथाका सन्दर्भबाट देखाएको कुरा यस लेखमा विश्लेषण गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : अनुसृजना, अभिधा, भावानुवाद, मिथक, व्यञ्जना

विषयपरिचय

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको मायाविनी ससी (२०२४) खण्डकाव्य मिथकीय काव्य हो । ग्रिसेली महाकवि होमरको ओडिसी महाकाव्यमा वर्णन गरिएको युलिसिसका अविजेय यात्राका सहयात्रीहरू ससीका मायावी

जादुमा फसेर पशु बनेका अनि युलिसिसद्वारा उनीहरूलाई पुनः मनुष्य रूपमा फर्काउन गरेको प्रयासका घटनाहरूलाई नै देवकोटाले यस काव्यमा प्रयोग गरेका छन्। चूडामणि बन्धु (२०३६) ले ग्रिक पुराण होमरको ओडिसीमा वर्णित महावीर युलिसिसको उत्साहपूर्ण जलयात्राको कथालाई लिएर देवकोटाले *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्य रचना गरेको उल्लेख गरेका छन्। कृष्ण गौतम (२०३८) ले देवकोटाको *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्य ग्रिसका महावीर युलिसिसको समुद्रयात्राको कथा भएको बताएका छन्। कुमारबहादुर जोशी (२०४७) ले *मायाविनी सर्सि*को कथावस्तु ग्रिक पुराकथा (मिथ) होमरको ओडिसीमा आधारित रहेको उल्लेख गर्दै लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले केही परिवर्तन गर्नुका साथै त्यसमा पूर्वीय तान्त्रिक पद्धति प्रयोग गरेको बताएका छन्। वासुदेव त्रिपाठी (२०५१) ले *मायाविनी सर्सि* काव्यमा देवकोटाले ग्रिसेली पुराकथाका महावीर युलिसिसको ट्रोय युद्धपछिको गृहप्रत्यावर्तनका क्रमको अनेक छलनासँग सङ्घर्षशील सामुद्रिक साहसिक यात्राको वर्णन गरेको बताएका छन्। चूडामणि बन्धु (२०५९) ले देवकोटाले ग्रिक पुराणका युलिसिसको यात्रालाई लिएर *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्य लेखेका हुन् भनेका छन्। महादेव अवस्थी (२०६१) ले देवकोटाले ग्रिसेली महावीर युलिसिसको महान् ध्येयप्राप्तितर्फ उन्मुख समुद्रयात्राको पुराकथात्मक आख्यानबाट उत्प्रेरित भई सोही आख्यान अँगाली *मायाविनी सर्सि* काव्यको रचना गरेको कुरा बताएका छन्। बालकृष्ण भट्टराई (२०६६) ले प्राचीन युनानी महाकवि होमरको ओडिसी महाकाव्यमा वर्णित महावीर युलिसिसको रहस्यमय, रोमाञ्चक सामुद्रिक यात्राकथालाई तत्कालीन नेपाली राजनीतिक परिवेशमा छायाङ्कन गरेर लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्यको रचना गरेको बताएका छन्। राजेन्द्र सुवेदी (२०६६) ले ग्रिसेली पुराकथालाई अवलम्बन गरेर रचना गरिएको *मायाविनी सर्सि* मायाको जाल र मोहको सञ्जालमा बाँधिने मान्छेहरू अमुक्त अवस्थामा बाधित हुन्छन् भन्ने कुराको कथ्यलाई देखाइएको काव्य भएको उल्लेख गरेका छन्। नेत्रप्रसाद न्यौपाने (२०७२) ले देवकोटाको *मायाविनी सर्सि* काव्य ग्रिक पौराणिक विषयमा आधारित रहेर लेखिएको काव्य भएको उल्लेख गरेका छन्। *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्यका बारेमा चूडामणि बन्धु, महादेव अवस्थी, राजेन्द्र सुवेदी, बालकृष्ण भट्टराई, नेत्रप्रसाद न्यौपाने लगायतले अध्ययन गरेका छन्। यी अध्ययनमा मिथकीयताका कोणबाट तथा अनुवादका कोणबाट अध्ययन भने गरिएको छैन। यहाँ देवकोटाको *मायाविनी सर्सि* काव्यको मिथकीय अनुसृजनाका दृष्टिले अध्ययन गरिएको छ। ग्रिसेली परम्परामा प्रचलित कथाको मूल स्वरूप केकस्तो रहेको छ र त्यस कथालाई देवकोटाले नेपालीमा अनुसृजना गरी कुन रूपमा काव्यमा प्रयोग गरेका छन् भन्ने प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित रही *मायाविनी सर्सि*को

ग्रिसेली मिथक र देवकोटाको खण्डकाव्यमा प्रयुक्त सन्दर्भको अध्ययन गरी अनुवादका क्रममा गरिएका परिवर्तन र मौलिक पक्षको अध्ययन गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ ।

अध्ययन विधि र सामग्री

प्रस्तुत लेखमा आवश्यक सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा देवकोटाका मिथकीय वस्तुमा आधारित रहेर रचना गरिएको खण्डकाव्य *मायाविनी ससींलाई* लिइएको छ भने द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उक्त खण्डकाव्यका बारेमा गरिएका विभिन्न अध्ययन तथा समीक्षा, ग्रिसेली मिथकका बारेमा भएका अध्ययन एवम् अनुवादको सिद्धान्तका बारेमा गरिएका अध्ययनलाई लिइएको छ । यसमा दुवै प्रकृतिका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ । यस लेखमा सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनका लागि अनुवादका सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरी सूक्ष्म पठन गरी आवश्यक साक्ष्यका आधारमा मूल सन्दर्भ र कृतिनिहित सन्दर्भको विश्लेषण गरी अर्थापन गरिएको छ ।

नतिजा र छलफल

अनुवादको सैद्धान्तिक अवधारणा

अनुवाद तत्सम शब्द हो । अनुवादको शाब्दिक अर्थ पुनःकथन वा कसैले भनेपछि भन्नु भन्ने हुन्छ । नेपाली भाषामा प्रयोग हुँदै आएको अनुवाद शब्द अङ्ग्रेजीको ट्रान्सलेसन शब्दको रूपान्तरण हो । ट्रान्सलेसनको अवधारणा बुझाउन नेपालीमा अनुवाद, रूपान्तरण, अनुसृजना, भाषान्तरण, उल्था आदि शब्दहरू प्रयोगमा रहेका छन् (अधिकारी, २०६९, पृ. १२) । कुनै एउटा भाषामा भनिएको कुरालाई अर्को भाषामा रूपान्तरित गर्नु नै अनुवाद हो अर्थात् उक्त भाषाबाट अर्को भाषामा विषयवस्तुको अन्तरण नै अनुवाद हो । संसारका प्रायः सबै भाषाका साहित्यिक सामग्रीलाई संवर्धन एवम् पोषण गर्न, दुई संस्कृतिबिच समन्वय गराउन, भाषिक समृद्धि गर्न, साहित्यिक उन्नयन गर्न अनुवादको महत्त्व रहेको हुन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६६, पृ. ४११) । कुनै लिखित वा मौखिक सन्देशलाई एक भाषाबाट अर्को भाषामा गरिने रूपान्तरण प्रक्रिया या रूपान्तरित पाठलाई अनुवाद भनिन्छ । यस परिभाषाले अनुवाद प्रक्रिया र अनुवाद उत्पादन दुवैलाई समेटेको छ । अनुवाद प्रक्रियाअन्तर्गत स्रोतपाठ, अनुवादक र लक्ष्यभाषी पाठकबिचको अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ । अनुवाद उत्पादनअन्तर्गत अनुवाद प्रक्रियाद्वारा प्राप्त अनुवादको ठोस उत्पादन पर्दछ (अधिकारी, २०६९, पृ. १२) । अनुवादको सिर्जनात्मकता र कलात्मकतामा जोड दिनेहरूले अनुवादलाई अनुसृजना या नवलेखनका रूपमा अर्थ्याएका छन् । याकोब्सन, क्याटफोर्ड, नायडा, न्युमार्क जस्ता अनुवादक तथा सिद्धान्तविद्हरूले अनुवादलाई मूलतः भाषिक कार्यका रूपमा

अर्थाएका छन्। भाषाविज्ञानले अनुवादलाई अन्तरभाषिक सम्प्रेषणको माध्यमका रूपमा लिन्छ। भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोण अन्तरभाषिक समतुल्यता सम्भव छ भन्ने मान्यतामा अडेको छ। यस दृष्टिकोणअनुसार कुनै एक भाषाको विषयवस्तुलाई अर्को कुनै पनि भाषामा व्यक्त गर्न सकिन्छ (अधिकारी, २०६९, पृ.१४)। केही विद्वान्हरूले भाषाविज्ञानको अनुवादप्रतिको साँघुरो दृष्टिकोणको आलोचना गर्दै अनुवादलाई बृहत्तर साहित्यिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक तथा ऐतिहासिक परिवेशमा राखेर अर्थाउनुपर्ने तर्क अघि सारेका छन्। भेनुतीले अनुवादको भाषावैज्ञानिक अवधारणाप्रति असन्तुष्टि राख्दै भाषाविज्ञानकेन्द्रित अवधारणाहरू अनुवादको सामाजिक - सांस्कृतिक मूल्य-मान्यताका बारेमा मौन रहेको तर्क गर्दछन्। अनुवाद भाषिकभन्दा पनि सांस्कृतिक अभ्यास हो जसले स्रोतपाठमा अन्तर्निहित मूल्य-मान्यतालाई सिर्जनात्मक ढङ्गले अर्को भाषामा पुनरुत्पादन गर्दछ। भेनुतीको पुस्तक द ट्रान्सलेटर्स इनभिजिविलिटी (अनुवादको अदृश्यता) को भूमिकामा सम्पादकद्वय ब्यास्नेट र लेफेभरले अनुवादलाई मूल पाठको पुनर्लेखन गर्ने प्रक्रियाका रूपमा लिएका छन्। प्रत्येक पुनर्लेखन पुनर्व्याख्या हो र यो कार्य व्याख्याताको सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक मूल्य-मान्यता वा अवधारणाबाट प्रभावित हुने गर्दछ। यिनीहरूले कुनै पनि अनुवाद कार्य मूल्य-निरपेक्ष हुन नसक्ने बताएका छन् (अधिकारी, २०६९, पृ. १४)। अर्का अनुवादक एवम् सिद्धान्तविद् तिरुमालेसले अनुवाद कार्यको सांस्कृतिक तथा सिर्जनात्मक पक्षमा जोड दिन्छन्। उनका विचारमा अनुवाद तेस्रो साहित्य हो जसमा स्रोतभाषा र लक्ष्यभाषा दुवैका साहित्यिक तथा सांस्कृतिक तत्त्व र तथ्यहरू मिश्रित हुन्छन्। यसो भए तापनि यसले ती दुवैका भन्दा भिन्दै विशेषताहरू बोकेको हुन्छ। यिनले अनुवाद समग्रमा स्रोतभाषाको साहित्य र लक्ष्यभाषाको साहित्यसँग नमिली दुवैबाट भिन्न रही तेस्रो विशेषता ग्रहण गर्ने भएकाले अनुवादलाई अनुसृजनाका रूपमा लिनुपर्ने बताएका छन् (अधिकारी, २०६९, पृ. १४)।

अनुवाद शब्दानुवाद, भावानुवादआदि प्रकारका हुने गर्दछन्। मूल पाठका प्रत्येक शब्दको स्थानमा लक्ष्य भाषाका पर्याय शब्दको प्रयोग शब्दानुवाद हो भने मूल पाठको कथ्य र शैलीलाई लक्ष्य भाषामा संयोजित गरी अभिधा अर्थ ग्रहण गर्न सम्भव नभएको अवस्थामा लक्षणा तथा व्यञ्जना एवम् सांस्कृतिक सन्दर्भमा अर्थ ग्रहण गरी गरिने अनुवाद भावानुवाद हो। मूल सामग्रीको व्याख्या गर्दै गरिने अनुवाद व्याख्यानुवाद हो भने मूल पाठको प्रभाव ग्रहण गरी गरिने अनुवाद छायानुवाद हो। मूल पाठको कथ्यको सङ्क्षिप्ततालाई लक्ष्य भाषामा सम्प्रेषण गर्नु सारानुवाद हो भने स्रोत भाषाको सामग्रीलाई लक्ष्य भाषाको परिवेशअनुसार अनुवाद गर्नु रूपान्तरण हो। सृजनात्मक साहित्यको अनुवाद प्रायः भावानुवादमा गरिन्छ। मूल पाठको रचनाको भाव पुनः उत्पादन गर्ने क्रममा अनुवादकले मूल पाठमा थपघट गर्ने स्वतन्त्रता प्राप्त गर्दछ। साहित्यको अनुवाद गर्ने क्रममा अनुवादकले नाम,

रीतिरिवाज, संस्कृति आदिलाई समेत लक्ष्य भाषाको संस्कृतिअनुरूप परिवर्तन गर्ने काम गरेको हुन्छ । स्रोत भाषाको आफ्नै विशेष प्रकृति र सांस्कृतिक परिवेश हुने र लक्ष्य भाषाको आफ्नै सांस्कृतिक परिवेश हुने भएकाले स्रोत भाषाका पाठ लक्ष्य भाषामा अनुवाद गर्ने क्रममा अनुवादकलाई भाषिक तथा सांस्कृतिक ज्ञान हुनुपर्दछ । मानव चिन्तन तथा जीवनानुभवको सर्वश्रेष्ठ रूप साहित्यमा अभिव्यक्त हुने भएकाले विश्वको एक भाषामा व्यक्त विचारलाई सार्वजनीन गर्न अनुवाद आवश्यक रहन्छ । मानवीय संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज, आदिम विश्वास, संस्कृति, सामूहिक अचेतनका अनुभूति, मानवीय र अमानवीय क्रियाकलाप, मानवीय अनुभव अनुभूतिको संगालो, लोकविश्वास, प्रकृतिका रहस्यमय क्रियाकलाप, धर्म, दर्शन, कला, साहित्य, देवीदेवता आदिसँग सम्बन्धित प्रसङ्गहरू तथा परम्परागत सामूहिक मानसबिम्बमा रहेका अन्तःचेतनाहरू रहेका हुन्छन् । यिनै मानवीय अन्तस्चेतनाका अनुभूतिहरूको सार्वजनिकीकरणका लागि एउटा भाषाका साहित्यलाई अर्को भाषामा अनुवाद गरिएको हुन्छ । देवकोटाले ग्रिसेली साहित्यमा प्रचलित *मायाविनी ससी* र युलिसिसको कथामा कतिपय पक्षमा मौलिकता प्रदान गरी नेपाली भाषामा भावानुवाद गरी *मायाविनी ससी* खण्डकाव्यको रचना गरेका हुन् ।

मायाविनी ससीको ग्रिसेली सन्दर्भ र मूल कथा

*मायाविनी ससी*को कथाको मूल स्वरूप होमरको ओडिसीमा वर्णित छ । ग्रिसेली ओडिसियस ल्याटिन परम्परामा युलिसिसका नामले परिचित छन् । ट्रौयको युद्ध सकेर घर फर्केका अगामेम्नन, मेनेलस, नेस्टर आदि वीरहरूमध्ये युलिसिस पनि एक हुन् । समुद्र र जमिनका अनेक थरी कठिनाइ आइपरेकाले यिनलाई घर पुग्न दश वर्ष लाग्छ । साइकनहरूको, कमलभक्षीहरूको देशमा पुग्दा परेका मार र कठिनाइहरूलाई सामना गर्दै पोलफेमसको आँखा फुटाएर इयोलिया हुँदै लिस्ट्रिगोनियनहरूसित सङ्घर्ष गरी ससीको द्वीपमा युलिसिस पुगेका छन् (गौतम, २०५५, पृ. २८) । युलिसिस पोलफेमसबाट बची पवनरक्षक इयोलसको द्वीपमा पुग्दछन् र त्यहाँ उनको भव्य स्वागत हुन्छ । युलिसिस एक महिना त्यहीं बसेर इयोलस र उसको छोरालाई ट्रौयको युद्धको कथा सुनाउँछन् । इयोलसले तुफानी हावालाई झोलामा बन्दी बनाएर युलिसिसको यात्रालाई सहयोग गर्छन् । शान्त समुद्रमा नौ दिनसम्मको यात्रा गरेर युलिसिस इथाका पुग्छन् । यात्राका कारण थकित बनेका युलिसिस निदाउँछन् । युलिसिसका साथीहरूले झोलामा मदिरा वा रत्न हुन सक्ने ठानी त्यसलाई खोल्दछन् र युलिसिसको जहाज इयोलियातिर धकेलिन्छ, साथीहरू समुद्रमा खसे पनि बाँच्न सफल हुन्छन् ।

युलिसिसको आँखा खुलेपछि भयानक अवस्था देखेर साथीहरूलाई गाली गर्छन्, इयोलसले सहयोग गर्न नसक्ने बताउँछन् । निराश बनेका युलिसिसको यात्रा फेरि सुरु हुन्छ । उनी लिस्ट्रिगोनियनको द्वीपमा पुग्छन् र त्यहाँ

उनीमाथि ठूलो विपत्ति आइपुग्यो, सबै जहाज र यात्री नष्ट हुन्छन् तर युलिसिसको जहाज जोगिन पुग्यो (नसीम, २००८, पृ. ३७२-३७३)। युलिसिसको जहाज लिस्ट्रिगोनिसबाट पूर्वतिरको यात्रा गर्दै धेरै दिनपछि इये भन्ने द्वीपमा पुग्यो। त्यस स्थानमा ककलिसका राजा इटिजकी बहिनी *मायाविनी ससी* बस्ने गर्दथी। यात्राका क्रममा निकै थाकेका युलिसिस र उनका साथीहरू दुई दिन दुई रात तटमा आराम गर्दछन्। त्यस द्वीपमा धुँवा देखेपछि मनुष्यको बसोबास भएको ठानेर युलिसिसले आफ्ना साथीहरूलाई दुई समूहमा बाँड्छन्। युरिलेक्सले नेतृत्व गरेको समूह द्वीपतिर जान्छ भने युलिसिसको समूह त्यही जहाजको रक्षा गर्न बस्दछ। युरिलेक्सले नेतृत्व गरेको बाइस जनाको समूह द्वीपमा पुग्यो। त्यहाँ बाघ, भेडा, जङ्गली जनावरहरू विचरण गरेको देखेपछि उनीहरू डराउँछन् तर ती जनावरहरूले मानवको जस्तो व्यवहार देखाई माया गर्न थाल्छन्। जादुगर्नी ससीले मायावी शक्तिद्वारा मनुष्यलाई पशुमा रूपान्तरण गरेकी थिई। त्यस द्वीपमा रहेको सुन्दर महलबाट स्त्रीको मधुर स्वर सुनिपछि युरिलेक्सका साथीहरू ढोका ढकढकाउन पुग्यन् र त्यहाँ रूपसी युवती ससी देखा पर्छे अनि युरिलेक्सका साथीहरूलाई महलभित्र लैजान्छे, अतिथि सत्कार गर्छे र मदिरा पिउन दिन्छे। मदिरा पिएका साथीहरूलाई ससीले जादुको छडीले छोएपछि उनीहरू सुँगुर बन्न पुग्यन् र ससीले तिनलाई खोरमा थुनिदिन्छे। युरिलेक्स यो दृश्य देखेपछि डरले रुँदै युलिसिस भएको स्थानमा आउँछन् र सबै कुरा सुनाउँछन् (नसीम, २००८, पृ. ३७४-३७५)। यी कुरा सुनेर आक्रोशित बनेका युलिसिस तरबार बोकी ससीको महलतर्फ लाग्छन्। यसै बेला युलिसिसको भेट देवदूत हेमिजसँग हुन्छ। हेमिजले ससी जादुगर्नी भएकाले बलले नभई बुद्धिले मात्र उसलाई जित्न सकिने बताउँछन् र युलिसिसका साथीहरू पशु बनी कैद भएको बताउँछन्। हेमिजले सेतो रङको फूल युलिसिसलाई दिएर यस फूललाई सुँघेपछि ससीको जादुको प्रभाव नपर्ने बताउँछन्।

हेमिजलाई धन्यवाद दिएर युलिसिस ससीको महलमा पुग्यन्, ससीले युलिसिसलाई भव्य स्वागत गरी भोजन र मदिरा पिउन दिन्छे। भोजनको समाप्तिपछि जादुको छडीले युलिसिसलाई छोए पनि कुनै प्रभाव पर्दैन। युलिसिसले तरबार प्रहार गर्न खोज्दा ससी उनको खुट्टा छोएर माफी माग्छे र युलिसिसले भनेअनुसार गर्ने बताउँछे। *मायाविनी ससी*ले पुरुषलाई प्रेममा फसाएर रतिक्रिया गरी पुरुषको रगत पिउँछे भन्ने थाहा पाएका युलिसिसले आफूलाई केही हानि नगर्ने र साथीहरूलाई मनुष्य बनाउन शपथ खुवाउँछन्। ससीले लेपको प्रयोग गरी युलिसिसका साथीहरूलाई मनुष्य बनाइदिन्छे (नसीम, २००८, पृ. ३७५-३७६)। युलिसिस समुद्र तटमा फर्केर आई युरिलेक्स र अन्य साथीहरूलाई ससीको महलमा लैजान्छन्, तेलले अभिषेक गरी नुहाइदिन्छन् र नयाँ लुगा लगाइदिन्छन्। ससीले युलिसिसबाट तीन पुत्र जन्माउँछे। युलिसिसले आफ्नी पत्नी पिनेलपीलाई समेत बिसन्छन्।

केही समयपछि युलिसिसलाई आफ्नो परिवारको सम्झना आउँछ र उनले सर्सीलाई सबै कुरा बताउँछन् अनि घर इथाका फर्कन चाहन्छन् भने सर्सीले सहयोग गर्दछे (नसीम, २००८, पृ. ३७५-३७६)। यही ग्रिसेली वस्तुलाई लिएर त्यसमा स्वाभाविक परिवर्तन गरी देवकोटाले *मायाविनी सर्सी* खण्डकाव्यको रचना गरेका हुन्।

मायाविनी सर्सीमा ग्रिसेली मिथकको नेपाली अनुसृजना

प्रस्तुत *मायाविनी सर्सी* खण्डकाव्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले मानवको जीवन आदिम समयदेखि नै सङ्घर्षमय थियो र अहिले पनि सङ्घर्षमय छ भन्ने देखाउन पाश्चात्य पौराणिक कथालाई नेपाली मनमा साधारणीकरण गराउन, प्रकृतिका रहस्य र सौन्दर्य पक्षको उद्घाटन गर्न, जीवनका स्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति दिन, सभ्यताको शैशवकालको एक अवस्था र प्रकृतिमाथि विजय गर्न मान्छेले मारेको फड्कोलाई देखाउन, राजनीतिक उद्देश्य पूरा गर्न तथा वीरत्व गुणले अभिशप्त ग्रिक सभ्यता आदर्श सभ्यता भएको देखाउन ग्रिसेली पुराकथालाई लिई *मायाविनी सर्सी* खण्डकाव्य रचना गरेका हुन्। ग्रिसेली कथामा वर्णन भएका घटनामध्ये युलिसिसले आफ्ना वीर साथीहरूका साथ जीवनको महान् उद्देश्यप्राप्तिका लागि सामुद्रिक यात्रा सुरु गरेको, यात्राका क्रममा थकाइ मेट्न टापुमा विश्राम लिन पुगेको, युलिसिसका साथीहरूलाई सर्सीले मदिरा दिई पशुभवको मन्त्रोच्चारण गरी पशुरूपमा परिणत गराएको, युलिसिस साथीहरूको खोजीमा निस्केको, सर्सीले युलिसिसलाई पनि पशु बनाउन खोजे पनि सफल नभएको अनि युलिसिसले सर्सीलाई आफ्ना साथीहरूलाई छोडिदिन धम्क्याएको, युलिसिसले नरभवको मन्त्रोच्चारण गरी वीर साथीहरूलाई मनुष्यरूपमा फर्काएको र स्वदेशका खेबनहार (पार लगाउने) हुन कामवासनाको दमन गर्नुपर्छ भनी आह्वान गरेको घटनाक्रम नै *मायाविनी सर्सी*को मुख्य विषय बनेको छ।

ग्रिसेली कथाको अनुसृजनाका रूपमा देखापरेको *मायाविनी सर्सी* काव्यमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले ग्रिसेली महाकवि होमरको ओडिसी महाकाव्यमा वर्णित घटनाक्रममा केही परिवर्तन गरेर नेपालीपन देखाएका छन्। युलिसिसको साहसिक सामुद्रिक यात्राको मूल कथालाई नै देवकोटाले काव्यमा वर्णन गरेका छन् तर कतिपय सन्दर्भलाई नेपाली परिवेशअनुसार परिवर्तन गरेका छन्। मूल स्रोत ओडिसीमा युलिसिसबाट छुट्टिएर युरिलोकुस भन्ने व्यक्तिको नेतृत्वमा केही वीरहरू सर्सीका महलमा पुगेका छन्। युरिलोकुसले सूचना गरेपछि युलिसिस सशस्त्र भई सर्सीका महलतर्फ गएका छन् र युरिलोकुस डराएर युलिसिसलाई बाटो देखाउनसमेत गएका छैनन् तर यस काव्यमा देवकोटाले वीरहरू सर्सीका महलबाट नफर्केपछि अन्य चारजना वीरहरू खोजीमा निस्केका र तिनीहरू पनि नफर्केपछि युलिसिस आफैँ वीरहरूको खोजीमा सर्सीका महलमा पुगेको वर्णन गरेका छन्। युलिसिसले देख्दादेख्दै हतपताएर सर्सीले दिएको प्याला वीरहरूले लिएका छन् र पशुरूपमा परिणत भएका छन्। मूल स्रोतमा

मदिरा पिएका साथीहरूलाई ससीले जादुको छडीले छोएपछि उनीहरू सुँगर बन्न पुगेका छन् र ससीले तिनलाई खोरमा थुनिदिएकी छे तर देवकोटाले काव्यमा नेपाली जादुको सन्दर्भ ल्याएर ससीका मायावी जादुले ग्रेसियन वीरहरू सुँगरका अतिरिक्त भेडा, बोका, गधाजस्ता नेपाली पशु बनेको देखाएका छन् ।

ग्रिसेली कथामा युलिसिसको बाटामा हर्मिज भन्ने देवतासँग भेट भएको छ र हर्मिजले युलिसिसलाई ससीको जादुलाई निष्प्रभावी बनाउने उपायसहित एउटा औषधी दिन्छन् । हर्मिजबाट सहयोग पाएर युलिसिसले ससीको जादुलाई विफल तुल्याउँछन् । तर देवकोटाले यस काव्यमा त्यसमा स्वाभाविक परिवर्तन गरेका छन् । आफ्ना वीर साथीहरूले मदिरा पिए पनि युलिसिसले महाविष हो भन्ने ठानेर मदिरा पिएका छैनन् । युलिसिस ससीको त्यस व्यवहारबाट आक्रोशित भएर पशुरूप बनेका वीरहरूलाई मनुष्यरूपमा फर्काउन ससीलाई अत्याउँछन् । ग्रिसेली कथामा ससीले लेपको प्रयोग गरी युलिसिसका साथीहरूलाई मनुष्य बनाइदिन्छे भने यस काव्यमा ससीले युलिसिसलाई समुद्रको जल छर्केपछि मनुष्यरूपमा परिणत हुने बताएकी छ र युलिसिसले नरभवको मन्त्रोच्चारण गरी समुद्रको जल छर्केर वीरहरूलाई मनुष्यरूपमा फर्काएका छन् । मूल कथामा युलिसिस समुद्र तटमा फर्केर आई युरिलेक्स र अन्य साथीहरूलाई ससीको महलमा लैजान्छन्, तेलले अभिषेक गरी नुहाइदिन्छन् र नयाँ लुगा लगाइदिन्छन् तर यस काव्यमा देवकोटाले पशुरूपबाट मनुष्यरूपमा फर्केका वीरहरूलाई पशुता र कामवासनालाई जित्नुपर्ने भनी सम्झाएका छन् । *मायाविनी ससी* खण्डकाव्यमा युलिसिसलाई कसैले सहयोग गरेको छैन, देवकोटाले युलिसिसलाई नेपाली वीरजस्तै स्वयम् समर्थ भएको देखाएका छन् । ग्रिसेली कथामा महावीर युलिसिसलाई पाएपछि ससी कामातुर हुन्छे र युलिसिसलाई ओछ्यानमा बोलाउँछे । युलिसिस आफ्ना वीर साथीहरूलाई मनुष्य नबनाएसम्म ससीसित रसरङ्ग गर्न मान्दैनन् अनि ससीले सबै पशुरूपमा परिणत वीरहरूलाई मनुष्यमा बदलिदिन्छे । यसपछि युलिसिस एक वर्षसम्म ससीसित आनन्दपूर्वक बसी अन्य वीरहरूका साथ जहाजमा आफ्नो देश फर्कन्छन् । देवकोटाको *मायाविनी ससी*मा युलिसिस र ससीका बिच रसरङ्गको गन्ध पनि छैन । युलिसिसको गर्जनबाट तर्सेकी ससी हावामा सागरपारि उडी बेपत्ता भएकी छन् । देवकोटाले युलिसिसलाई पूर्वीकरण गरेर होमरको भोगवादी युलिसिसका विपरीत आदर्शवादी, नैतिक, उदात्त चरित्र भएको व्यक्तिका रूपमा वर्णन गरेका छन् ।

संसारका विभिन्न कथामा पाइने मानवीय संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज, आदिम विश्वास, संस्कृति, सामूहिक अचेतनका अनुभूति, मानवीय र अमानवीय क्रियाकलाप, मानवीय अनुभव अनुभूतिको सँगालो, लोकविश्वास, प्रकृतिका रहस्यमय क्रियाकलाप, धर्म, दर्शन, कला, साहित्य, देवीदेवता आदिसँग सम्बन्धित

प्रसङ्गहरू सार्वजनीन हुन्छन् र यी सम्पूर्ण मानवजातिका साझा अनुभव हुन्छन् । यिनै मानवीय अन्तस्चेतनाका अनुभूतिहरूको सार्वजनिकीकरणका लागि एउटा भाषाका साहित्यलाई अर्को भाषामा अनुवाद गरिएको हुन्छ । देवकोटाले यिनै सार्वजनीन अनुभूतिहरूको प्रकटीकरणका लागि ग्रिसेली साहित्यमा प्रचलित *मायाविनी ससी* र युलिसिसको कथालाई अनुसृजना गरी *मायाविनी ससी* खण्डकाव्यको रचना गरेका हुन् ।

मायाविनी ससी काव्यमा देवकोटाले ग्रिसेली परम्परामा प्रचलित कथालाई नेपाली साहित्यमा ल्याएर नेपाली साहित्यको क्षितिजलाई फराकिलो पारेका छन् । यस काव्यमा वर्णित युलिसिसको यात्रा कौतुक नवजागरणोत्तर नेपालीका उत्थानकामी आकाङ्क्षा र जिज्ञासाको अभिव्यक्ति हो भने देशदेशान्तर डुल्ने र त्यसबाट शिक्षा लिन चाहने मानवीय स्वभावको व्याख्या पनि हो । साहसी नेपालीहरू प्रथम र द्वितीय विश्वयुद्धको सिलसिलामा टाढासम्म पुगेका थिए र यी पक्षहरूमा नेपालीको आँखा ब्युँताउन सकिने देखेर कवि देवकोटाले साहस, सामना र परदेश दर्शनको व्याख्या भएको विषयलाई रोजेका हुन् । विज्ञानले देश र कालको सीमा हटाउन थालेपछि देवकोटाले पहाडी कन्दराका नेपालीहरूलाई देशदेशान्तर देखाउन यस काव्यको रचना गरेको देखिन्छ (गौतम, २०५६, पृ. ७५) । प्रस्तुत काव्यमा मानव सभ्यताहरूमध्ये ग्रिक सभ्यता उन्नत रूपमा रहेको र ग्रिसेलीहरू प्राचीन समयदेखि नै खोज तथा अन्वेषणका निमित्त यात्रामा निस्कने गरेको कुरालाई देवकोटाले उद्घाटन गरेका छन् भने फिरन्ते र घुमन्ते संस्कृतिबाटै जगत्को रहस्य निकाल्न सफल भएका ग्रिसेलीहरूको कला, धर्म, संस्कृति समृद्ध थियो भन्ने कुरासमेत प्रस्तुत गरेका छन् (न्यौपाने, २०६७, पृ. २८४) । नेपालमा जागरणको लहर चलेपछि नेपालीहरूले जीवनको पुनर्निर्माणका लागि साहस लिएर क्रिया क्षेत्रमा अग्रसर हुनुपरेको सङ्केत गरिएको यस काव्यमा देवकोटाले प्राकृतिक सत्य र तथ्यको जानकारी दिएर नेपालीलाई उन्नतिको पथमा डोर्‍याउन खोजेका छन् । आफ्नो अधिकार खोसिँदा पनि जनताले आफैं र आफ्नो स्वत्व भुली जे छ जस्तो छ, त्यसैमा रमाउनु र अधिकारको खोजी नगर्नुजस्ता तत्कालीन सामाजिक परिस्थितिलाई यस काव्यमा देखाइएको छ (न्यौपाने, २०६७, पृ. २७२) । यस काव्यको रचनामा एकातिर ग्रिक सभ्यता, संस्कृति तथा यात्रामय मानव जीवनका सङ्घर्षपूर्ण परिस्थितिलाई देखाइएको छ भने अर्कातिर यसका माध्यमबाट तत्कालीन नेपालको राजनीतिक परिस्थितिमा अधिकार र स्वतन्त्रता प्राप्तिका लागि नेपाली जनता क्रान्तिकर्ममा लागेको तथा कतिपय व्यक्ति स्वार्थमा डुबी विचलित भएको सन्दर्भलाई देखाइएको छ ।

संसारका विविध क्षेत्र र खण्डमा मानिसले पाइला टेक्दै त्यसको सार बुझ्नुपर्छ भन्ने प्राचीन ग्रिक आदर्श र भावनाको प्रतिनिधित्व युलिसिस र उनका साथीहरूले गरेका छन् । यिनीहरूका कार्यमा प्राचीन ग्रिक संस्कृति,

सभ्यता र भावनाको प्रतिबिम्ब फेला पर्दछ (न्यौपाने, २०६७, पृ. २८४)। ग्रिसेली विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पात्र सर्सिको मायावी पाशविक भोग विलासमयता र युलिसिसको उदात्त मानवीय महावीरताको आद्य चरित्रमा कुनै हेरफेर नगरी देवकोटाले २००४ सालतिर आफूसँगै प्रवास यात्रामा गई क्रान्तिकर्ममा लागेका साथीहरूको पाशविक भोगविलासमा डुबी क्रान्तिको महान् ध्येयबाट विचलित भएको र आफूचाहिँ उक्त महान् ध्येयप्राप्तिका बाटामा अविचलित रही अगि बढिरहेको आत्मकथाको व्यञ्जना यसमा गरेका छन् (अवस्थी, २०६१, पृ. ३२८)। प्रस्तुत काव्यमा जीवनको ध्येय प्रकृतिउपर विजय गर्दै जीवनलाई उच्चतातिर उठाउने ऊर्ध्वमुखी प्रयासमा केन्द्रित हुनुपर्ने कुरा देखाउँदै देवकोटाले आत्मज्ञान तथा जीवन जगत्को सार बुझेका वीरहरू विलासी र भोगवादी नभई महाप्रलय, जलामय, उथलपुथलजस्ता प्रकृतिका समस्याहरूको सामना गर्दै अविदितको खोजीमा निरन्तर अगाडि बढिरहन्छन् भन्ने कुरा देखाएका छन्। युलिसिसको साहसिक समुद्री यात्राजस्तो ठुलो परिश्रम, त्याग, समर्पण र बलिदानीले मात्र यस्तो यात्रा पूर्ण हुने र यदि त्याग, समर्पण, बलिदानी नभए यात्रा बिचमै अपूर्ण हुने स्थितिलाई देखाउँदै देवकोटाले युलिसिसको जस्तै साहस र निडरका साथ राणाविरोधी यात्रामा लाग्नुपर्ने र सर्सिको लोभमा नफसी अविदित यात्रामा निरन्तर लाग्नुपर्ने कुरालाई देखाउन यस काव्यको रचना गरेका हुन्।

निष्कर्ष

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले *मायाविनी सर्सि*मा युलिसिस र उनका वीर साथीहरूको सामुद्रिक यात्राको ग्रिसेली कथालाई नेपालीमा भावानुवाद गरी त्यसका माध्यमबाट मानव जीवनले जगत्को रहस्य बुझ्नुपर्ने र यसका लागि यात्रा नै मुख्य मार्ग भएको कुरा प्रस्तुत गरेका छन्। *मायाविनी सर्सि* खण्डकाव्य होमरको ओडिसीमा वर्णित विषयवस्तुलाई लिएर रचना गरिए पनि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाले सर्सिको कथालाई जस्ताको तस्तै उपयोग नगरी त्यसमा समयानुकूल परिवर्तन गरी नेपालीकरण गरेका छन् र त्यसका माध्यमबाट तत्कालीन समयका शासकीय व्यवहारलाई देखाएका छन्। देवकोटाले पाश्चात्य कथालाई नेपालीमा अनुवाद गर्ने क्रममा मौलिकता प्रदान गरी पूर्वीकरण गर्ने काम गरेका छन्। यसमा देवकोटाले ग्रिसेली वस्तुलाई लिएर तत्कालीन समयका शासकीय व्यवहार, मनुष्य जातिका क्षुद्र वासनामा लिप्त हुने प्रवृत्ति, साहस र निडरताका साथ अविराम गतिमा क्रियाशील रहेमा सफलता प्राप्त हुने, मानिसले आफूमा रहेको पशुतालाई दमन गर्नुपर्ने, क्षणिक प्रलोभनमा फस्न नहुने, जीवनको ध्येयप्राप्तिको मार्गमा अविचलित रहनुपर्नेजस्ता विषयलाई उद्घाटन गरेका छन्। यस धरतीमा अनादिकालदेखि नै नयाँ क्षितिज र सभ्यताको उद्घाटन तथा ज्ञानको खोजीका लागि मनुष्य जाति महान् यात्रामा निस्कने गरेको तथा अहिले पनि मनुष्य अनेकन् ज्ञानको खोजी र रहस्य बुझ्न यात्रामा जाने गरेको पाइन्छ र यो यात्रा

अविराम चलिरहेको छ । मानवका यस्ता यात्राका क्रममा विभिन्न व्यवधानहरू आइपरे पनि यात्राका अगुवाहरू त्यसबाट विचलित नभई निरन्तर आफ्ना सहयोद्धाहरूलाई प्रोत्साहित गर्दै र हौसला दिँदै अगाडि बढिरहन्छन् र सफल हुन्छन् भन्ने कुरालाई देवकोटाले युलिसिस र उनका सहयात्री वीर साथीहरूको यात्राका सन्दर्भबाट प्रस्ट पारेका छन् ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, बलराम (२०६९), *अनुवाद सिद्धान्त*, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, कमलादीको विद्वत्त्वृत्ति कार्यक्रमअन्तर्गत सम्पन्न अनुसन्धान प्रतिवेदन ।

अवस्थी, महादेव (२०६१), *लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता*, एकता प्रकाशन ।

गौतम, कृष्ण (२०५६), *देवकोटाका प्रबन्धकाव्य*, (दो. सं.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

जोशी, कुमारबहादुर (२०५७), *देवकोटाका कवितायात्राको विश्लेषण र मूल्याङ्कन*, साझा प्रकाशन ।

ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६६), *सामान्य तथा प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्टिब्युटर्स ।

त्रिपाठी, वासुदेव (२०५१), “महाकवि देवकोटाद्वारा आफ्नै कवितायात्रामा सङ्कल्पित कविताक्रान्ति र उनका उत्तरार्ध कवितायात्राका थालनी एवं दिशाबोध एक चर्चा”, *गोधूली*, वर्षा-शरद्, अङ्क ४, पृ. ११-७६ ।

देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०२४), *मायाविनी सर्सि*, सम्पा. मोहनराज शर्मा, नेपाली पुस्तक घर ।

नसीम, कमल (सन् २००८), *ग्रिस पुराण कथा कोश*, राजकमल प्रकाशन प्रा.लि. ।

न्यौपाने, नेत्रप्रसाद (२०६७), *देवकोटाका काव्यकृतिमा मानवतावाद*, आशिष बुक्स हाउस ।

न्यौपाने, नेत्रप्रसाद (२०७२), *देवकोटाका प्रमुख खण्डकाव्यहरूको विश्लेषण*, कलाविमर्श केन्द्र ।

बन्धु, चूडामणि (२०५८), *देवकोटा (ते. सं.)*, साझा प्रकाशन ।

भट्टराई, बालकृष्ण (२०६६), “देवकोटाको मायाविनी सर्सि एक विवेचना”, *शब्दसिन्धु*, वर्ष १, अङ्क २, साउन असोज, पृ. १९९-१२६ ।

सुवेदी, अभि (२०३३), *मायाविनी सर्सि एक ग्रेसियन आत्मविलास, रचना*, वर्ष १४, अङ्क ४, पुस माघ, पृ. ९३-१०० ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०६६), *काव्य, निबन्ध केन्द्रका देवकोटा*, महाकवि देवकोटा शताब्दी महोत्सव ।